

ЂОРОВИЋЕВИ СУСРЕТИ

НАУЧНИ СКУП ИСТОРИЧАРА
Зборник радова

*СРПСКО НАЦИОНАЛНО ПИТАЊЕ
У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ:
ИСТОРИЈСКИ ПРОЦЕСИ, ЛИЧНОСТИ И ИДЕЈЕ*

СПКД ПРОСВЈЕТА
ГАЦКО
2022

САДРЖАЈ

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ	11
Жарко Лековић: ДРОБЊАЦИ ИЗ СТАРЕ ХЕРЦЕГОВИНЕ У БОРБИ ЗА СРПСКО ОСЛОБОЂЕЊЕ И УЈЕДИЊЕЊЕ	13
Бошко Бранковић: ЈЕДНА ЕПИЗОДА ИЗ ЖИВОТА ГЛИГОРИЈА ЈЕФТАНОВИЋА	32
Боривоје Милошевић: МЛАДОБОСАНЦИ ПРЕД АУСТРОУГАРСКИМ СУДОВИМА	44
Драга Мاستиловић: ОДЈЕЦИ ЗАГРЕБАЧКИХ ПУНКТАЦИЈА У ДРИНСКОЈ И ВРБАСКОЈ БАНОВИНИ	64
Милан Мицић: ИДЕЈА ОДЛАСКА – КОЛОНИЗАЦИЈЕ 20. ВИЈЕКА	82
Немања Вујић: МАНАСТИРИ ОЗРЕН, ВОЗУЋИЦА И УДРИМ – СВЈЕДОЦИ СРПСКОГ ИДЕНТИТЕТА	103
Лазар Радан: ВОЈВОДА МИЋО ЉУБИБРАТИЋ У ХЕРЦЕГОВАЧКОМ УСТАНКУ 1875 – ДРЖАВОТВОРНА ИДЕЈА ЈЕДНОГ ТРЕБИЊЦА	126
Кристина Пантелић Бабић: ЧЕДОМИР МИЛИЋ И ИДЕЈА СРПСКОГ СОКОЛСТВА У ХЕРЦЕГОВИНИ	153
Будо Алексић: ЛАЗО М. КОСТИЋ О ЕТНИЧКОМ И КУЛТУРНОМ ИДЕНТИТЕТУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ	168
Раденко Шћекић: ПОЛИТИЧКО-МЕДИЈСКА КОНОТАЦИЈА У ЦРНОЈ ГОРИ ПРЕМА ДЕШАВАЊИМА У БИХ 90-ИХ ГОДИНА 20. ВИЈЕКА	188

ВОЈВОДА МИЋО ЉУБИБРАТИЋ У ХЕРЦЕГОВАЧКОМ УСТАНКУ 1875 – ДРЖАВОТВОРНА ИДЕЈА ЈЕДНОГ ТРЕБИЊЦА

Апстракт: „Војвода Мићо Љубибратић у Херцеговачком устанку 1875 – државотворна идеја једног Требињца” представља рад који је у највећој мјери посвећен дјелатности војводе Љубибратића у устаничким акцијама 1875, као и освјету на намјеру да се на овим просторима сазове једно легитимно и формира једно ефикасно мијело власти. Рад је продуктивни догађај испрживања у склопу испрживања и писања ауторове мастер тезе. У оквиру рада, на основу увида у трајање и периодизацију из наведеног периода, посветили смо се објашњавању процеса који су се одвијали шездесетих и седамдесетих година XIX вијека на простору источне Херцеговине. Како је овај простор био интересна сфера двора са Цетиња, а војвода Љубибратић његов ајени двор из Београда, његова улога била је врло осјетљива, битна и на самом крају прилично трајна. На основу тога, наш рад је базиран на објашњавању његове улоге, рада, идеје, као и заслуга у самом устанку.

Кључне ријечи: Војвода Мићо Љубибратић, устаник, Херцеговина, устаници, влада, Османско царство.

Увод

Рад је подијељен у неколико цјелина, како би се појединачно, односно тематски, објаснили најважнији периоди живота и активности војводе Мића Љубибратића. Као сегменте у раду, поред ове цјелине, одлучили смо се да најприје дамо основне биографске податке о војводи Љубибратићу, како би се читалац одмах на почетку упознао са овом историјском личношћу источне Херцеговине.¹ Затим смо посветили пажњу његовој политичко-пропагандној дјелатности у

¹ Српска историографија, нажалост, до сада нема научну монографију у виду биографије војводе Љубибратића.

деценији пред почетак Велике источне кризе и Херцеговачког устанка. Овај дио рада нарочито је битан како би се на што бољи начин схватио положај у оквиру кога се нашао не само Љубибратић него и обичан сељак у Херцеговини. Ријеч је о идејном сукобу и борби за превласт над територијом у провинцијама Босни и Херцеговини, која је била врло актуелна између српских влада на Цетињу и у Београду. Обичан устаник, бунтовни сељак и борац против окупације и зулума, често је био у неприлици због тога. Природно, у својој борби за ослобођење, а успут увучен у вртлог дипломатије и „високе” политике, тај исти сељак није био способан да разумије наведени анимозитет нити да му се својим дјеловањем прилагоди. Управо је војвода Љубибратић, као битан фактор идејног размимоилажења двију влада, постао и његова „жртва”.

У наредном поглављу детаљно смо се бавили самом улогом војводе Љубибратића у првој устаничкој години у Херцеговини, у којој је Мићо Љубибратић имао једну прилично интригантну и можда неславну улогу. Унапријед окарактерисан као проблематичан политички фактор, он своје идеје око сазивања устаничке скупштине и формирања владе на овим просторима није успио да оствари. Идеале за које је чврсто држао да су основа једног устанка и изградње устаничке, а самим тим и нове власти, убрзо је морао да напусти. Скренута му је пажња да његов политички рад није могуће имплементирати на простору који је био интересна сфера цетињског двора и остављена му је могућност да једино на бојном пољу доказује своје квалитете. Окарактерисан као непожељан, успутно претучен и отјеран са овог простора, накратко је добио могућност да узме чвршћег учешћа искључиво у устаничкој борби. У том сегменту његове „епизоде” у Херцеговини показао је да му је перо ближе од кубуре, а да је у невољама током устанка 1852–1862. „знао и сабљом махнути”.² Иако је пристао бојишту као тактичар, није остао запамћен по било каквом војном успјеху. Изгубивши неколико окршаја против Турака, властитим грешкама и утицајем књаза Николе, морао је да напусти устаничко подручје, о чему смо детаљно писали у наведеном поглављу.

Како је политички и војно био спутаан и ограничаван, војвода Љубибратић се као полиглот посветио везама и контактима са појединцима, али и групама, који су били заинтересовани за добровољно

² Ангелика Кос, „Михајло Љубибратић – вођа херцеговачког устанка”, у: *Невесинска јушка. Зборник радова са научног скупа о устанку у Херцеговини 1875–1878*, (Источно Сарајево, 2006), 55.

придруживање устаницима источне Херцеговине. Управо по добровољцима, нарочито онима из Италије са којима је највише и сарађивао, Љубибратић је остао најпознатији. Овај сегмент његовог рада у Херцеговини тема је посебног и уједно и посљедњег поглавља нашег рада.

Биографски подаци

Михаило Мићо Љубибратић био је војвода, устанички вођа, агент владе Кнежевине Србије и преводилац. Рођен је 1839. у селу Љубово надомак Требиња. Датум његовог рођења остао је непознат историографији. Како је рођен у селу које је на скоро пола пута између Требиња и Дубровника, у то вријеме познатије и модерније средине, Љубибратић је већ од свог дјетињства био везан за овај медитерански град. Своје првобитно, а испоставиће се и једино образовање стекао је у управо у Дубровнику. Завршивши класичну гимназију на италијанском језику, паралелно је учио и усавршавао француски језик. Након школовања, у раној младости, сарађивао је са зубачким и корјенићким војводом Луком Вукаловићем.³ Та сарадња најприје је била у вези са продајом дувана на дубровачкој пијаци, а касније је постао и његов близак сарадник. Након што је Вукаловић узео вођство у устанку у Херцеговини 1852–1862,⁴ Љубибратић му постаје секретар и једно вријеме одржава везе са руским конзулом Гиљфердингом.⁵ Нарочито се истакао у борбама око манастира Дужи и села Волујац током 1857, али и уопште у организовању и побуњивању читавог простора требињске Шуме и Површи.⁶

Био је један од сарадника Илије Гарашанина на организацији новог устанка у Босни и Херцеговини. Овај период његовог живота обиљежио је сав његов каснији рад и покушаје за боље организовање

³ Као шеснаестогодишњак му се препоручио за сарадника и понудио му своје услуге. (*Српски дневник*, бр. 96, 6. октобар 1861)

⁴ За детаље о наведеним устаницима, као и за улогу Љубибратића у штабу војводе Вукаловића види: Душан Берић, *Устанак у Херцеговини 1852–1862*, (Ваљево – Београд – Нови Сад: Ваљевска штампарија – САНУ – Удружење Срба из Херцеговине у Војводини, 1994).

⁵ Исто, 380; Ангелика Кос, *Михајло Љубибратић – вођа херцеговачког устанка...*, 56–58.

⁶ Исто, 403–406, 426.

устанка, о чему ће бити ријечи у самом раду. Љубибратић је шездесетих година деветнаестог вијека постао агент владе Кнежевине Србије. Био је, у сарадњи са Илијом Гарашанином, један од чланова тајних организација које су свој рад концентрисале у смјеру дјеловања на просторе Босне и Херцеговине, како би се у њима што прије дигао устанак против Османског царства. Устаничку идеологију је, под утицајем италијанског ризорђимента, ускладио са италијанским узором и њом је прожео своју агентуру овога периода.⁷

У пропагандном раду, али и уопштеном схватању појма идентитета, Љубибратић је полазио од тога да етнички идентитет одређује језик⁸, па су за њега сви становници Босне и Херцеговине „без разлике вјере браћа: по Богу, језику и отаџбини”. У Херцеговину је послат пред почетак Велике источне кризе. Одмах је радио на припремању планова за устаничке операције у Херцеговини. Своје планове је усагласио са плановима Светозара Милетића и Ђузепеа Гарибалдија, чији добровољци су били у устаницима војводе Љубибратића. Његов рад у Херцеговини није наишао на топао пријем двора на Цетињу, па се црногорски књаз Никола потрудио да Љубибратића протјера са ових простора. Ту је свакако најбитнији сегмент однос двију српских династија, Петровић-Његоша и Обреновића, чије размирице су у овом периоду достигле свој врхунац. Војвода Љубибратић је тај анимозитет и, дословно речено, борбу за превласт у Херцеговини и Босни, коју су ове династије међусобно водиле, осјетио лично – на својој кожи.

Своје дјеловање је покушао да настави у Босни. Као жртва политике са Цетиња, што је била и логична посљедица с обзиром на његову функцију и задатак, протјеран је из родног краја. У жељи да настави свој рад на распламсавању устанка и уједињењу српског народа, кренуо је пут западне Херцеговине, а затим Босанске Крајине, како би тамо бодрио устанике и ојачао покрет прилично слабији у односу на источну Херцеговину. Ипак, ту је у фебруару 1876. пао у руке аустријској граничној полицији. Ухапшен је у селу Вељане у близини Имотског.⁹ Аустријске власти су, као неутрална страна, ухапси-

⁷ Милорад Екмечић, „Љубибратић, Михаило Мићо”, у: *Српски биографски речник*, том 5, (Нови Сад: Матица српска, 2011), 700.

⁸ Теорију да етнички идентитет одређује језик највише је заступао и српски филолог и реформатор српског језика Вук Стефановић Караџић. (Радош Љушић, „О Ђоровићевој књизи и идејама о великој Србији”, у: *Србија 19. века*, књига 2, (Београд: Војна књига, 1998), 281–282)

⁹ *Застава*, бр. 37, 5/17. март 1876. (*Застава* је на првој страници и прилично детаљно извјештавала о самом начину хапшења јединице војводе Љубибратића).

ле Љубибратића, пребацивши га преко Трста у Линц, а затим у Грац. У интернацији је остао до 1877, када је ослобођен.¹⁰ Учествовао је у припремама отпора аустроугарској окупацији 1878. Све вријеме свога учешћа у устанку и немирима у току Велике источне кризе и Херцеговачког устанка, залагао се за ширу платформу устанничке сарадње и отпора, која је подразумевала интегрисање муслимана у покрет. У том правцу је сарађивао са групом муслимана са Омербегом Ћемерлићем на челу. Након пропасти Херцеговачког устанка 1882, значајно се застало склонило у Србију. Ту је био начелник Пиротског округа (1886–1888) и секретар Пореске управе Министарства финансија (1889) у Београду. Године 1886. саставио је пројекат ослобођења Срба муслиманске, католичке и православне вјере у Шумадији, Црној Гори, Босни и Херцеговини, Далмацији, Војводини и Старој Србији. Превео је више дјела са италијанског и француског, између осталог и исламску свету књигу Куран.¹¹

Агент владе Кнежевине Србије – жртва једног историјског процеса

Простор Босне и Херцеговине је у деценијама прије почетка устанка био премрежен тајним организацијама које су у неким тренуцима активно или пасивно дјеловале на припремање устанка. Ближи опис рада ових организација враћа нас у четрдесете године XIX вијека, односно у период од неколико година након писања *Начерџанија* – националног програма Кнежевине Србије. Овај програм српског политичара Илије Гарашанина подразумевао је, уз првобитни и наглашени распад Османског царства, обједињавање српских, односно хришћанских области под патронатом матице Србије. Како су Босна и Херцеговина по статистикама биле већински насељене Србима¹² и

¹⁰ Dr Ferdo Hauptman, „Internacija hercegovačkog ustaničkog vojvode Miće Ljubibratića u Grazu (Gracu) god. 1876/77”, u: *Prilozi 14–15*, (Sarajevo: Istorijski institut, 1978), 363.

¹¹ Милорад Екмечић, „Љубибратић, Михаило Мићо”, у: *Српски биографски речник*, том 5, (Нови Сад: Матица српска, 2011), 700–701.

¹² Сви подаци о становништву Босне и Херцеговине до првог модерног пописа из 1879, којима наука располаже, крајње су непрецизни и одступају од стварног стања на терену. Турска званична саопштења, која су издавана у првој половини XIX вијека, нису се заснивала на тачном броју становника, него само на броју кућа, као пореских јединица. По таквој статистици, према званичним државним подацима у Босни и Херцеговини било је 1851. године 1.070.000 људи. Од ове бројке, муслимани

како су ове покрајине историјски увијек гравитирале ка Србији, и оне су се нашле у сфери српског националног програма.

Неколико година по писању *Начерџанија*, Гарашанин је најприје имао намјеру да путем српског дипломатског представника на Порти, Константина Николајевића, покуша да оствари план формирања једне Српске вицекраљевине и тако трансформише Османско царство.¹³ Како је тај пројекат пропао, приступио је формирању тајних организација које би своје акције усмјериле у правцу припреме и организовања једне шире сарадње хришћана и касније организације великог устанка за ослобођење Срба. Ове организације су, убрзо по свом формирању, доживјеле крах и свој рад су обуставиле све до 1858. Тада је Гарашанин ревидирао њихов рад. Њихов циљ је био да се у Босни и Херцеговини постигне национално јединство и да сви хришћани, а уколико је могуће и муслимани, сарађују што је могуће више како би се становништво овога краја ослободило од османске власти. Интересантно је да се, програмски, рад ових организација није уопште до-тицао аграрног питања и проблема, изузев једног помињања изједна-

су имали релативну већину. Према једном сличном прорачуну и попису из 1808. муслимана је било 520.000, православних 410.000 и римокатолика 120.000. Такође, према једном француском попису из приближно истог времена, православни су чинили већину, што додатно компликује и чини немогућим приказивање стварног стања на терену. Оно што је прилично тачно и поуздано јесте да су покрајине Босна и Херцеговина у годинама пред Велику источну кризу имале 1.250.000 становника. Од те бројке, православно становништво је сачињавало 43%. Тај постотак представља бројку од приближно 574.000 људи и показује да су православци у годинама пред устанак имали релативну већину становника у односу на римокатолике и муслимане. По овој статистици, муслимани су имали око 40% становништва, док је на римокатолике отпадало око 17–18%. Са друге стране, према истраживањима проф. Галиба Шлива, ове провинције су 1867. имале укупно 1.035.836 становника. Од наведене бројке, православци су имали 431.200 становника, муслимани 418.315, римокатолици 171.764, Јевреји 3.759 и Роми 10.798 становника. По овој статистици, удео православног становништва био је око 42%, што се слаже и са унапријед изнесеним подацима према писању академика Милорада Екмечића и што још једном потврђује да је православно становништво имало релативну већину. (Милорад Екмечић, „Босна и Херцеговина 1802–1878”, у зборнику: *Дијалоги прошлости и садашњости*, (Београд: Службени лист СРЈ, 2002), 156; Милорад Екмечић, „Кратки ход по мукама кроз историју Босне”, у зборнику: *Дијалоги прошлости и садашњости*, (Београд: Службени лист СРЈ, 2002), 150; Leften Stavrianos, *Balkan posle 1453. godine*, (Beograd: Equilibrium, 2005), 378; Galib Šljivo, „Bosanski Vilajet u 1867. godini”, у зборнику: *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću – studije i članci*, knjiga 8, (Tešanj: Planjux komerc doo, 2016), 546–552)

¹³ Miloš Jagodić, „Serbian secret organisation in Eastern Bosnia (1849–1855)”, *Istraživanja* 27, (2016), 190–191.

чавања муслимана и хришћана, али без класног разграничења. Њихов циљ је био садржан у тежњи да се ови простори ослободе и уједине у заједничку државу.¹⁴

Званична обнова рада тајних организација десила се 1861. и тада се дјелокруг њиховог утицаја спустио директно до источне Херцеговине. Гарашанин је у Херцеговини нашао повјерљивог и поузданог архимандрита Серафима Перовића и преко руског конзулата у Мостару са њим ступио у контакт.¹⁵ Такође, у Београду се у то вријеме налазио и повјереник српске владе, Михаило Мићо Љубибратић.¹⁶ Он се управо у том периоду залагао за једну широку сарадњу херцеговачких и босанских хришћана и муслимана ради заједничког ослобођења, па је био двоструко користан. Љубибратић је влада Кнежевине Србије 1866. послала у Херцеговину са задатком да подигне народ на устанак. Он је одмах покушавао путем повјереника и тајних канала да успостави сарадњу са муслиманима. Ипак, наредне године је дошло до пада Илије Гарашанина, а годину након тога убијен је у атентату кнез Михаило Обреновић, тако да је замах ове акције, привремено, био обустављен.¹⁷

У то вријеме, у центру пажње се нашао и архимандрит Нићифор Дучић, тада радник у Министарству спољних послова у Београду. Он је био задужен да се стара о раду српских школа на подручјима под Османским царством. Дучић је у овом периоду заједно са Мићом Љубибратићем и Ником Оканом био задужен за скоро комплетну политику Кнежевине Србије на просторима Босне и нарочито Херцеговине. Овдје треба напоменути да је ова тајна агитација била у потпуности обустављена за вријеме посљедњих фаза устанака Луке Вукаловића, јер је владало мишљење да је устанак вођен од стране Црне Горе и да се и она сама спрема да уђе у рат, што је правило сметње

¹⁴ Vojislav J. Korać, *Trebinje – istorijski pregled. Period od dolaska Turaka do 1878 god.*, knjiga 2 – dio 1, (Trebinje: IKP Svjetlost Sarajevo – Štamparija Trebinje, 1971), 565–566.

¹⁵ Милорад Екмечић, „Национална политика Србије према Босни и Херцеговини и аграрно питање (1844–1875)“, у зборнику: *Радови из историје БиХ XIX века*, (Београд: БИГЗ, 1997), 33.

¹⁶ Пропашћу устанка Луке Вукаловића 1862/1863. Мићо Љубибратић се у његовој пратњи премјестио у Русију. У туђини је издржао око годину дана и већ 1864. нашао се у Београду и ставио на располагање влади. (Јован Накићеновић, *Лука Вукаловић – херцеговачки велики војвода*, (Требиње: ИКП „Свјетлост“ Сарајево – Штампариија Требиње, 1970), 43–44) (прво издање: Нови Сад: Летопис 116, 1874)

¹⁷ Vojislav J. Korać, *Trebinje...*, knjiga 2 – dio 1, 567–570.

утицају Србије у Босни и Херцеговини.¹⁸ Са друге стране, наведена тројка била је главни ослонац владе у Србији за даљу агитацију након смрти кнеза Михаила.

Тада долази и до озбиљнијих размимоилажења Србије и Црне Горе око утицаја на српски устанички покрет у Херцеговини. Агенти владе у Београду, попут Мића Љубибратића, имали су задатак да помажући покрете Луке Вукаловића, али и генерално стварајући услове за устанак у Херцеговини након Вукаловићевих устанака, што више дистанцирају устанике од Цетиња. Отворено им је сутерисано да је потребно што је могуће јаче ослабити уплив књаза Николе у Херцеговину, али да треба обратити пажњу на ситуацију да се оваквом врстом дјеловања не смије угрозити сам Вукаловићев покрет, односно да се из анимозитета и противрјечних радњи обје владе не изроди неки облик аутономног „херцеговачког“ покрета.¹⁹ Врло је интересно ово настојање владе Кнежевине Србије, која ће у каснијем размаху устанка имати директан утицај у Босни, на покушај утицаја и у Херцеговини.²⁰ Међутим, оно је, уз све напоре из Београда, ипак осујећено, јер је пропаганда са Цетиња више ишла наруку Херцеговцима. Природно, познајући менталитет становништва, али и вјековну сарадњу херцеговачко-црногорских племена, предност је била, трајала и однијела превагу у корист двора на Цетињу. Све ове радње биле су клице раздора и неповезаности акција српских држава у каснијем периоду.

Српска историографија, до радова академика Милорада Екмечића, углавном није познавала наставак рада ових организација, који је одмах по смрти кнеза Михаила наставило Намјесништво. Управо по директиви Намјесништва, 1870, Нико Окан је заједно са капетаном Орешковићем израдио један план за подизање устанка на простору Босне и Херцеговине, који је ипак остао мртво слово на папиру.²¹

¹⁸ Исто, 572–573.

¹⁹ Radoman Jovanović, „Sukob uticaja Crne Gore i Srbije u hercegovačkom ustanku 1875–1878“, у зборнику: *Zbornik radova sa međunarodnog skupa istoričara na temu: 100-godišnjica ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i Istočnoj krizi 1875–1878. godine*, (Sarajevo: Nauka i društvo, tom 2, 1977), 95–97.

²⁰ Детаљније о односима двију влада види: Љиљана Алексић-Пејковић, „Црна Гора и Србија као центри национално-ослободилачке борбе јужнословенских народа до 1878. године“, *Историјски часопис XXIX–XXX 1982–1983*, (Београд: Просвета, 1983), 299–313.

²¹ У оквиру овога плана који је носио назив *Рајини план Србије и ројини Турске*, капетан Орешковић је писао да „Босна не може к нама доћи, ми морамо по њу ићи“ и

Рад Љубибратића, Окана и Дучића као тајних агената владе Србије трајао је до 1873, када је влада званично одбила да помаже даљи рад.²²

Љубибратић ни након такве одлуке и обуставе пропагандног дјеловања није мировао. Током 1873. увелико се залагао да се рад на припреми устанка настави и да се устанак што скорије подигне. У ту сврху, остваривши контакте путем преписки са многим виђенијим људима, основао је друштво *Млаго Српство*. Његова улога и сврха постојања била је да се изради једна мрежа дуж цијеле Херцеговине, како би се што прије подигао устанак. Са својим револуционарним програмом, ово друштво је рад започело у прољеће 1873. Преко овог друштва Љубибратић се опет и изнова залагао за сарадњу са муслиманима и босанским беговатом. Управо тај покушај сарадње, у то вријеме прилично непопуларан и несхваћен, осујетио је сваки озбиљнији напредак рада ове организације.²³

Сви политички програми тајних организација из Србије настојали су најприје да у првој фази не дође до екстремних облика реакције становништва, него да се хришћани у Босни и Херцеговини најприје, ако је икако могуће, помире са својим господарима и уз минималне узајамне уступке заједно устану против османске власти. Ова политика је најприје рачунала на босанско грађанство и више слојеве, док је сељаштво овим поступцима било крајње оштећено. Ипак, ту је дошло до проблема класних разлика између босанског сељаштва и грађанства, које су сада проузроковале проблеме и у политичким погледима. Овај јаз је представљао велики проблем, јер је сељачка маса била најјача револуционарна снага и једино је она могла изнијети борбу и рушење османског система изнутра. Наведена ситуација је произвела недовољно добро познавање идеја сељаштва у Босни и Херцеговини и немогућност да се без те идејне подлоге, заједно са грађанским предводништвом, читав покрет уклопи у један широки народни покрет против Османског царства. Како су тајне организа-

тражио је да се у Босни ради на развијању српске свијести код муслимана. (Milorad Ekmečić, *Ustanak u Bosni 1875–1878*, (Sarajevo: Veselin Masleša, 1960), 43–44)

²² Милорад Екмечић, *Национална политика Србије према Босни и Херцеговини...*, 36–37; Milorad Ekmečić, *Ustanak u Bosni...*, 50–51.

²³ Dr Savo Ljubibratić – Todor Kruševac, „Prilozi za proučavanja hercegovačkih ustanika 1857–1878. godine (Iz arhiva vojvode Ljubibratića)”, *GID Bosne i Hercegovine*, godina VII, (Sarajevo: Društvo istoričara Bosne i Hercegovine, 1955), 195–196, 204; Др Саво Љубибратић – Тодор Крушевац, „Прилози за проучавање херцеговачких устаника (Из архиве војводе Мића Љубибратића)”, *ГИД Босне и Херцеговине*, година VIII, (Сарајево: Друштво историчара Босне и Херцеговине, 1956), 311–312.

ције које је оснивала Србија, а чији члан је био Мићо Љубибратић, највише почивале на грађанским основама, заобилазиле су сељачку основу покрета у Босни и Херцеговини. Тако су, заобилазећи њу, свој рад у потпуности маргинализовали и осујетили пред почетак устанка.²⁴

Након комплетне дипломатске агитације и подстрека припреме устанка тајним каналима, на ред је дошао у коначници и рад на терену. У години пред устанак, најинтензивније се радило међу становништвом на његовом подизању. За то вријеме, анимозитет књаза Николе према акцијама владе у Београду остао је у потпуности исти. Он је пред сам устанак слао војводу Маша Врбицу да агитује по Херцеговини и главаре окреће ка Цетињу. Истини за вољу, они су једино на Цетињу и добијали обећања за помоћ. Поред тога, дешавало се и да Херцеговци траже помоћ од кнеза Милана, што је посебно сметало црногорском књазу.²⁵ Тражење помоћи усљед великог сиромаштва и терора била је природна околност, али у свему томе обични сељак или устаник није био свјестан анимозитета између српских влада и дворова.

Устанак 1875. и улога војводе Љубибратића

Након припрема и савјетодавних разговора делегација које су Херцеговци слали на Цетиње током љета и јесени 1874, коначно је одлучено да се устанак мора подићи у љето наредне године. Иако је црногорски књаз Никола био против дизања устанка и немира са Турцима²⁶, из Херцеговине је у Црну Гору током зимских и проље-

²⁴ Милорад Екмечић, *Национална политика Србије према Босни и Херцеговини...*, 42–45.

²⁵ Radoman Jovanović, *Sukob uticaja Crne Gore i Srbije u hercegovačkom ustanku 1875–1878...*, 98–99.

²⁶ Према записима очевица и савременика Херцеговачког устанка, Риста Т. Пророковића, књаз Никола је током јесени 1874. примио три херцеговачке делегације. Све три делегације, предвођене главарима браћом Гутићима, Симуном Зечевићем, Милошем Кешељем, Глигором Милићевићем и другима, тражили су од књаза помоћ у муницији, храни и људству. Књаз је био против подизања устанка у датом моменту, јер је држао да спољнополитичка ситуација није добра и да се треба примирити на терену. Херцеговачким главарима је поручио да „дивна и јуначка је та ваша жеља, ма још није дошло вријеме за устанак... Но се врините дома и живите с Турцима како знате... стрпите се, соколови, до Ђурђевог дана, а тад ћу ви дати пушке и цебану”.

ћних мјесеци 1874/1875. пребјегло 150 људи са својим војводама и главарима.²⁷

Порта је по сваку цијену жељела да спријечи устанак и пребјеглима је нуђен безбједан повратак кући. У том правцу, са Црном Гором је склопљен споразум о повратку, међутим, већ по доласку првих повратника заптије су почеле да их хапсе, при чему је дошло и до проливања крви. Књаз Никола, видјевши да је ситуација крајње напета и да ће Херцеговци без обзира на све подићи устанак,²⁸ главарима је говорио „ни за живу главу не почињите први, но нека турска пушка прва пукне на вас. Пошље – како ве Бог учи; а ја ћу чињети шта будем мога”.²⁹

Портин покушај да преговара са главарима био је узалудан, јер су они одлучно одбили сваки такав покушај. На састанцима у Зовом Долу и Биограду, главари су 27. јуна 1875. и званично одлучили да се устанак подигне. Истог датума, у селу Трусина, Јован и Михаило Гутић, Јован Џомбета, Илија Стевановић, Продан Рупар, Лука Мишковић и Васо Граховац одржали су посљедњи састанак у овом дијелу невесињског округа, пред сами почетак устанка. У наредних неколико дана, спорадичним акцијама мјештана села Крекови и Братач одлучно су одбијене турске снаге које су имале намјеру да уђу у села и попаде их. Тако је, акцијама и плановима херцеговачких главара – искључиво сеоске „елите” – све било спремно за почетак једног од најзначајнијих, а испоставиће се и најтрагичнијих, српских устанака.

Захваљујући великом броју мањих сукоба током прве половине 1875, готово је немогуће одредити прави датум почетка устанка. Науча узима да је Херцеговачки устанак, познатији као Невесињска пу-

(Ристо Т. Пророковић, „Невесињска буна 1874. и почетак устанка у Херцеговини 1875. године”, у: *Сабрана дјела*, (Невесиње: Народна библиотека Невесиње, 2012), 55–67 (прво издање: Београд: Задужбина И. М. Коларца, 1905))

²⁷ Милорад Екмечић, „Историјски значај устанка у Босни и Херцеговини 1875–1878”, у зборнику: *Радови из историје БиХ XIX века*, (Београд: БИГЗ, 1997), 211–212; Василије М. Гутић, *Ојшћина и дипломатска историја устанка у Херцеговини и Босни из 1875–1878. године*, књига 1, (Београд: Филип Вишњић, 2016), 79–80; Војвода Гавро Вуковић, *Мемоари*, књига 1, (Цетинје–Титоград: Обод–Побједа, 1985), 97.

²⁸ Одлучност Херцеговаца да се дигну на устанак најбоље се види из једног писма које су Мићу Љубибратићу упутили Антун и Шушањ Дубовић. У њему се Мићу поручује: „И вјеруј! На нашу памет, да цијела Европа рече да се неће Херцеговци бити са Турцима, ми мислимо да хоће по сваки начин, а ти знаш да се ватра пири што се боље може, па шта Бог да.” (Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1869–1878. Historija Bosne i Hercegovine 1788–1878*, књига 7, (Tešanj: Planjak komerc doo, 2016), 432–433).

²⁹ Ристо Т. Пророковић, „Невесињска буна 1874...”, 107.

шка, започео 9. јула 1875. у селу Крекови надомак Невесиња сукобом устаничких снага са турским јединицама у предјелу брда Гребенац (Гребенак). Његов почетак, испоставиће се касније, био је почетак једне велике кризе и ратних дешавања дуж цијелог Балкана.³⁰ Овај догађај, како је то забиљежио војвода Гавро Вуковић, „био је судбоносан. Он је учинио епоху у историји српског народа. Одјек те славне пушке потресао је сав српски народ из темеља... њен пуцањ одјекују је по цијелом свијету”.³¹

У првим данима устанак је имао одјек у Доњој Херцеговини, која је и неколико дана раније била побуњена. Тамо су се удружени одреди Срба и римокатолика крајем јуна побунили против османске власти. Црногорски књаз Никола је већ 29. јуна 1875. био обавијештен да је извјесни „Марко Латинин” са 800 људи затворио Требиње и путеве између Габеле и Мостара, а да је у Дабру кнез Бјелица затворио пут Мостар–Столац. Коњички крај био је побуњен захваљујући Продану Рупару, а сви путеви између Невесиња и Мостара били су блокирани.³² Устаници из Доње Херцеговине су 23. јула заједно у једном боју између Дабра и Стоца потукли турске снаге. Читав појас области око Храсна и Требиња, али и области Дабра и планине Трусине, стајали су уз Невесињце од самог почека. То је била вијест коју је аустријски конзул крајем јула јавио у конзулат у Сарајеву.³³

Османска власт са Ибрахим Дервиш-пашом на челу била је суочена са једним смјелом и храбрим народним покретом. Он је од 1. априла 1874. био на челу управе у Босни и Херцеговини, и био је познат као официр који је био велики непријатељ хришћана, али и као човјек који није био способан да схвати њихову позицију у овим крајевима.³⁴ То је било у најмању руку чудно, јер је овај официр неко-

³⁰ Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у новом веку (1492–1992)*, (Београд: Еутебоок, 2019), 282; Димитрије Ђорђевић, *Националне револуције балканских народа 1804–1914*, (Београд: Службени лист СРЈ, 1995), 81; Милорад Екмечић, *Сјаврање Југославије 1790–1918*, књига 2, (Београд: Просвета, 1989), 284.

³¹ Војвода Гавро Вуковић, *Мемоари...*, 119, 129.

³² Васиљ Поповић, „Покрет од 1875. до 1878”, у зборнику: *Перо Слијепчевић и сарадници, Најор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење*, (Нови Сад: Прометей – РТВ, 2017), 44; Војвода Гавро Вуковић, *Мемоари...*, 128–129.

³³ Vojislav J. Korać, *Trebinje – istorijski pregled. Period od dolaska Turaka do 1878 god*, књига 2 – dio 2, (Trebinje: IK Svjetlost Sarajevo – Štamparija Trebinje, 1971), 17; Васиљ Поповић, „Средина и прилике из којих се развила Невесињска буна”, у: *Славно доба Херцеговине. Стомен књижа о Херцеговачком устанку 1875–1878*, (Београд, 2005), 39–40.

³⁴ Vojislav J. Korać, *Trebinje...*, књига 2 – dio 2, 5.

лико година прије почетка устанка био један од команданата у Босни и Херцеговини, па се очекивало да одлично познаје прилике и ситуацију на терену.³⁵ Новосадска *Застава* је касније о њему писала да је „бездушни тиранин”.³⁶ На почетку устанка Дервиш-паша је из Сарајева упутио два јака војна одреда у Мостар, са задатком да се уз још један одред пјешадије и коњице пребаце за Невесиње, успутно траживши и неколико војних одреда из Цариграда као помоћ за смиривање буне. Ти одреди су убрзо дошли преко османског пристаништа у луци Клек. Уз њих, Дервиш-паша је затражио и појачања из Битоља, гдје се налазио штаб Румелијске војске.³⁷

Већ у мјесецу јулу Мићо Љубибратић, који је све вријеме пред почетак устанка што физички што путем писане ријечи био присутан, покушао је да устанак поведе у једном другачијем правцу. Сходно томе да је током Вукаловићевих устанака био присутан у Херцеговини и видео на терену колико је пресудан утицај Црне Горе и двора са Цетиња, он је покушао да створи нешто што би личило на демократску организацију међу устаницима, који би путем једног легислативног тијела добили устаничку власт. Његов план био је прилично једноставан. У свом писму, које је послао идуће године књазу Николи, он је описао своју званичну намјеру, од које, испоставило се, није било ништа. Наиме, он је хтио да формира једну народну скупштину 27. јула у селу Врањска³⁸, која би потом формирала привремену владу да управља устанком. Задатак те владе би, поред вођења устанка, био да концентрише војску и тако устанку обезбједи сигурне гаранције за наставак. План је подразумијевао да се устаничке вође изабере непосредним гласањем, науштрб дотадашњих наименовања од стране књаз Николе. Уз то, сама народна скупштина требало би да званично објави рат Османском царству и именује напријед наведену владу као егзекутивно тијело власти у устанку. У овој својој идеји Љубибратић је такође имао намјеру да укључи све становништво Херцеговине и Босне. Опет је на реду била његова широка платформа повезивања хришћанског и муслиманског становништва.³⁹

³⁵ Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1869–1878*, 392.

³⁶ *Застава*, бр. 75, 11/23. јул 1875.

³⁷ Василије М. Гутић, *Ојшћа и дијломајска историја...*, књига 1, 103.

³⁸ Саво Скоко, „Напад херцеговачких устаника и црногорских јајоса на Невесиње 29. августа 1875”, у: *Невесињска џушка. Зборник радова са научној скупи о устанку у Херцеговини 1875–1878*, (Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006), 51.

³⁹ Писмо Мића Љубибратића књазу Николи, мај 1876 – Линц, Архив САНУ, бр. 17/51. Копија писма.

Природни слијед сазреле револуционарне и устаничке акције је исте организација власти на терену. У оном тренутку кад се дотадашњи систем власти почне замјенивати било којом врстом нове, устаничке и револуционарне, може се сматрати да је устаничка идеја и политички сазрела. Управо је ова државотворна идеја Мића Љубибратића била једна од таквих. Њом је Љубибратић желио да се устанак како међу српском, тако и међу европском политичком елитом схвати као један озбиљан и надаре организован начин отпора окупаторским властима, чији су терор и злочина добили незамисливе размјере у годинама пред устанак. Ипак, њену имплементацију је оспорио јачи и доминантнији црногорски утицај.

Након што би се формирала народна скупштина, један од њених задатака био би да се формира и влада⁴⁰, како смо већ навели. На челу те владе, као извршног тијела власти међу устаницима, требало је да се нађе првак Срба из Угарске, некадашњи новосадски градоначелник и главни уредник листа *Застава*, др Светозар Милетић. Његова *Застава* је, према ријечима војводе Гавра Вуковића, читана као „политичко јеванђеље, те је од ње свако стрепио, као од огња живог”. Уз то, овај лист је све вријеме преносио битне информације и писања страних новина и часописа, као и путописе кроз Босну и Херцеговину.⁴¹ У складу са тим, устанички главари у самој Херцеговини су у лето 1875. на једном засједању у селу Врањска код Билеће имали намјеру да организују привремену владу у Херцеговини, чији би лидер био управо Милетић. Њен задатак би био да сазове наведену скупштину, формира владу и спроведе општу мобилизацију становништва.⁴² До свега овога није дошло, јер је књаз Никола имао другачије планове у Црној Гори, па је послао Пека Павловића да уз Ђура Радана скупштину хитно распусти и присутне растјера. Том приликом, Мићо Љубибратић је претучен⁴³ и отјеран у Дубровник. Из Дубровника је ступио у контакт са књазом Николом и убрзо отишао на Цетиње, гдје је према записима војводе Вуковића именован *војводом*, добивши народну ношњу.⁴⁴

⁴⁰ *Застава*, бр. 98, 19/31. август 1875.

⁴¹ Војвода Гавро Вуковић, *Мемоари...*, 288.

⁴² Милорад Екмечић, „Велика источна криза 1875–1878”, у зборнику: *Опједи из историје*, (Београд: Службени лист СРЈ, 2002), 152.

⁴³ Након овога сукоба, према запису Косте Грујића, Пеко Павловић је мрзио Љубибратића, а Љубибратић њега презирао. (Коста Грујић, *Дневник из Херцеговачкој устанка (Од 6. августа до 16. октобра 1875. године)*, (Београд: Војни музеј ЈНА – Посебна издања, 1956), 162)

⁴⁴ Војвода Гавро Вуковић, *Мемоари...*, 137–138; Душан Берић, *Српско питање и политика Аустријанске и Русије 1848–1878*, (Београд: Гутенбергова галаксија, 2000),

Главна идејна замисао Мића Љубибратића, која је заиста била државотворна, тако је оспорена на један суров начин. Заправо, највећа грешка Љубибратића била је та што се није јавио на Цетиње по свом доласку и што је вукао потезе без књаза Николе.⁴⁵ Сам књаз Никола ни у ком случају није могао да дозволи да се у његовом сусједству, нарочито у интересној сфери каква је била Херцеговина, формира такво тијело и организује устаничка власт у којој он не би играо главну улогу. Његов концепт апсолутистичке власти ни у ком случају не би трпио било какав орган власти на који не би могао да утиче. У самом Мићу Љубибратићу је видио не само опасног предводника, агента владе Кнежевине Србије, него и потенцијалног такмаца. За њега је Љубибратић био херцеговачки Шћепан Мали.⁴⁶ Самим тим, било какав покрет и организација без двора на Цетињу била је унапријед осуђена на пропаст.

Љубибратићеве идеали су за устанике са којима је имао посла били једноставно несхватљиви. Према опису путописца Шарла Иријарта, он је имао узвишене идеале. Он је био помало и сањар, а уз то врло једноставан и скроман. Као политичар, имао је план који је требало остварити и управо због тога је постао „жртва својих идеја”.⁴⁷

Осујеђен у политичком плану, Мићо Љубибратић је могао једино да се посвети војним питањима и организацији отпора османској власти. Све до мјесеца августа, Османско царство је заправо имало тек 1.800 војника на подручју Херцеговине. Они су били распоређени на неколико мјеста дуж ове области. Два табора и једна брдска батерија налазили су се у Мостару; један табор у Требињу и караулама Зупци и Клобук; двије чете и једна батерија у Никшићу; ескадрион коњице у Фочи и још неколике чете распоређене по касабама ради одбране истих. Сасвим је јасно да наведене снаге нису могле да, изузев заштите караула, градова и путева, пружи значајнији отпор.⁴⁸

266–267; Dr Ferdo Hauptman, „Internacija hercegovačkog ustaničkog vojvode...”, 364; Саво Скоко, *Напад херцеговачких устаника и црногорских јажоша...*, 52.

⁴⁵ Коста Грујић, *Дневник из Херцеговачкој устанка...*, 43–44.

⁴⁶ Др Саво Љубибратић – Тодор Крушевац, „Прилози за проучавање херцеговачких устаника...”, 313.

⁴⁷ Šarl Iriart, *Bosna i Hercegovina – Putopis iz vremena ustanka 1875–1876. Sa petnaest Vjerzovih crteža prema autorovim skicama i posebnom kartom*, (Sarajevo: IRO „Veselin Masleša”, 1981), 143–144.

⁴⁸ Vojislav J. Korać, *Trebinje...*, knjiga 2 – dio 2, 27.

Август мјесец био је у знаку јаким борби у Доњој Херцеговини. Љубиње и Попово поље били су увелико побуњени. *Српске новине* су пренијеле писања *London Times*-а да је половином мјесеца 700 Требињаца напало касабу и да околне путеве држе у блокади. Према истом извјештају, тој блокади се придружило и 200 Бокела и они су формирали станицу пољске страже код Дражиндола.⁴⁹ *Засијава* је бојишту око самог Требиња давала нарочиту пажњу, извјештавајући да се „устанак према Требињу повукао, где ће бити главне операције”.⁵⁰

Требиње је у овом периоду размаха устанка било од изузетне важности, као град који се налази уз саму границу, али и као тврђава коју брани мали број војника. Самим тим је његов евентуални пад у том периоду био велики подстрек за устанике. Устаничке акције су се одвијале и ишле ка томе да се Требиње и војно заузме. Како су сва околна брда и висове држале раштркане устаничке чете, војвода Мићо Љубибратић, који се налазио на овом подручју, одлучио је да са својим јединицама нападне град. Израдио је један добар и детаљан план за заузимање Требиња. Он је подразумијевао да устаници из Завођа и Љубомира, предвођени Јованом Зотовићем, заузму сјеверни прилаз граду. Одатле би пратили ситуацију главног дијела устаничких снага, под командом Љубибратића, чији је план био да из правца манастира Дужи нападну на јужни дио града. Уколико би низам изашао из града да им се супротстави, Зотовићеве снаге би се са сјевера спустиле у град. Трећи дио устаника, под командом Трифка Вукаловића, био би стационаран у предјелу источног прилаза граду у селима Чичево и Згоњево, ка Зупцима и црногорској граници. Њихов задатак је био да у току низамског изласка из града и кретања ка Љубибратићевим јединицама, ударе њима у бок. По овим поставкама план је имао одличне изгледе за успјех. Међутим, када је Љубибратић кренуо у његову реализацију, 21. августа, јединице Зотовића и Вукаловића нису реаговале и напад је пропао. О окршајима које су водили само Љубибратићеве устаници *Засијава* је писала да је „ова битка трајала од јутра до 3 и ½ сата после подне... До подне немогоше потиснути из засједе усташе, у то стигне турцима помоћ и навале са свију страна на усташе, ови се држаше до 3 сата и стадоше узмицати; тако су усташе у реду ретерирали да ни један није погинуо, или се ранио”.⁵¹

Након заустављања напада од стране устаника, Турци су прешли у енергичан контранапад усмјеравајући своје снаге на линију Везац–Волујац. Ту се нарочито истакао Лука Петковић, који је јуначки бранио нападнуте положаје. У недостатку људи, Турци су потиснули

устанике, да би сами устаници прешли у контранапад доласком 120 бораца „Легје странаца“ Мића Љубибратића. Међутим, услед недостатка муниције устаници су се повукли три стотине метара назад, запосједнувши положаје на којима су дочекали турско повлачење у град и окончање битке за Требиње.⁵²

Неуспјех у Требињској бици био је за Љубибратића поражавајући. Војвода је био убијен да би Требиње било заузето да се поступи по његовом плану. Како је устаничка команда била разједињена, не само што Требиње није заузето⁵³ него је и манастир Дужи, који је био центар акције војводе Љубибратића, опљачкан и запаљен. То је према извјештајима *Гласа Црногорца* било „једино усвојење турско од почетка устанка“.⁵⁴ Сам неуспјех је био последица децентрализације у командовању и несавремености у наоружању и муницији.⁵⁵ У таквим околностима, суочен са немогућношћу да самостално води акције на овом дијелу бојишта, у договору са књазом Николом Љубибратић је донио одлуку да се у манастиру Косијерево сазове једна скупштина херцеговачких главара и на њој одлучи шта да се даље ради.⁵⁶

До краја мјесеца, српска села на Зупцима, Бањанима и у требињској Шуми била су сва на ногама, а у другом османском пристаништу, Суторини, мјеста за стоваришта су била затворена. Рани успјеси устаника допринијели су и томе да је војни командант Херцеговине Селим-паша смијењен и на његово мјесто је постављен Неџиб-паша. Он је одмах повео јединице из Клека, преко Мостара, ка Стоцу, како би се супротставио устаницима.⁵⁷

Према плановима и договору, крајем августа требало је да дође до озбиљнијег састанка устаничких вођа Херцеговине у манастиру Косијерево. Међутим, према писању Грујића, на састанку су се појавиле само вође устаника којима је писао Љубибратић лично. Он је сугерисао да је Црна Гора кривац за одгађање скупштине. Иако она није одржана, Љубибратић се ипак срео са војводом Зимоњићем и са њим се договарао о неким од даљих акција.⁵⁸

⁵² Саво Скоко, *Напад херцеговачких устаника и црногорских јачина...*, 44–45.

⁵³ *Застава*, бр. 100, 22. август/3. септембар 1875.

⁵⁴ *Глас Црногорца*, бр. 35, 24. август 1875; *Застава*, бр. 105, 31. август/12. септембар 1875.

⁵⁵ Саво Скоко, *Напад херцеговачких устаника и црногорских јачина...*, 51.

⁵⁶ Др Саво Љубибратић – Тодор Крушевац, „Прилози за проучавање херцеговачких устаника...“, 323–326.

⁵⁷ *Застава*, бр. 99, 20. август/1. септембар 1875.

⁵⁸ Коста Грујић, *Дневник из Херцеговачкој устанка...*, 48–56.

Међутим, након свега што се десило током јула и августа у вези са војводом Љубибратићем, његова улога и акција почеле су да опадају. Након пустошења манастира Дужи и након засједања главара у манастиру Косијерево, главни устанички штаб је пребачен у косијевски манастир. То пребацивање је, како је писала *Застава*, било једнако „као да су га на само Цетиње преместили“.⁵⁹ Тада је било сасвим јасно да је војводи Љубибратићу онемогућено свако даље дјеловање које не подразумеива да се са Цетиња вуку сви потези.

Љубибратић је јесење дане 1875. провео најприје у Дубровнику.⁶⁰ Био је исцрпљен од тренутног стања у Херцеговини, и „он је сам сиромаша клонуо и телом и духом“.⁶¹ Током септембра му је дио војника отказао повјерење⁶², док је током октобра учествовао у мањим окршајима са Турцима у Доњој Херцеговини. До децембра је, према сопственим свједочењима, „мало шта и предузимао“.⁶³ Осјећен и напуштен, како од главара из Црне Горе, тако и од народних првака и уопште устаника из Херцеговине, војвода Љубибратић се током зимских мјесеци 1875/1876. одлучио на одлазак из своје Херцеговине. Најприје је имао на уму да пређе у сусједну Босну, на чијој територији је такође од августа буктао устанак. Како је тај устанак био слабијег интензитета и имао слабију организацију и успјех у односу на Херцеговачки устанак, војвода Љубибратић је намјеравао да у Босни по-

⁵⁹ *Застава*, бр. 101, 24. август/5. септембар 1875.

⁶⁰ Током свог боравка у Дубровнику, војвода Љубибратић је обавио разговор са дописником *London Times*-а Вилијамом Џејмсом Стилманом. Том приликом Стилман је забиљежио, а касније и објавио у својој књизи „Херцеговина и посљедњи устанак: узроци његови и средства“, да је Љубибратић пристајао само на аутономију од стране Османског царства и да се није заносио мишљу да ће Порта извршити реформе. На основу разговора, новинар је запазио да је Љубибратић „ван странака, ни изасланик Русије ни Црне Горе, а ако Србијанаца, онда само једне стране, или неколико личности...“. За њега је Љубибратић био „саваљивац и занесеник“, и као неко ко је покушавао „да рат води на цивилизован начин стекао је наклоност (добровољаша) и извјесно поштовање, а отуђио је, међутим, већину брђана, који мрзе овакву префињеност“. Као најпознатију особину, Стилман је издвојио то да је „желио независну организацију Херцеговине, без икаква туђинска утицаја!“ (види: Радован Субић, „Страни путописци о 'вођи' Херцеговачког устанка Мићи Љубибратићу“, у зборнику: *Устаник Срба у Херцеговини и Босни 1875–1878. године*, (Бањалука: Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци, 2016), 119–122; Ангелика Кос, *Михајло Љубибратић – вођа херцеговачкој устанка...*, 72–73).

⁶¹ Коста Грујић, *Дневник из Херцеговачкој устанка...*, 164.

⁶² Ангелика Кос, *Михајло Љубибратић – вођа херцеговачкој устанка...*, 74–75.

⁶³ Dr Ferdo Hauptman, „Internacija hercegovačkog ustaničkog vojvode...“, 364.

буни народ на устанак и појача отпор Османском царству. Међутим, захваљујући сасвим сигурној сарадњи црногорских и аустријских државних органа, Љубибратић је најприје лоциран а потом и ухапшен у селу Вељане у близини Имотског. Хапшење је било посљедица одлуке владе из Беча да се са устаницима на граници строго поступа. До њега је дошло у тренутку када је војвода Љубибратић прешао у Босну, коју је у случају анексије Аустроугарска хтјела резервисати за себе. Сprovedен је најприје у Линц 18. марта 1876, а потом је био интерниран у Грац, гдје је, уз супругу, од власти добијао новчану апанажу.⁶⁴ Аустроугарска је тако, на лак и ефикасан начин, ријешила проблем личности попут Љубибратића, која је, према ријечима Шарла Иријарта, „устанку могла дати правац супротан плановима бечког двора“.⁶⁵ На путу до Линца, војвода Љубибратић је пролазећи кроз далматинске градове био срдечно поздрављан од становништва које је подржавало устаничку ствар у сусједним провинцијама. Након времена проведеног у интернацији, Мићо Љубибратић је током 1877. прешао у Србију, којој се поново ставио на располагање и остао у њеној служби све до своје смрти 26. децембра 1889.⁶⁶

Организација добровољаца у Доњој Херцеговини

Готово сва словенска јавност у околним предјелима, регијама и земљама била је инволвирана у устаничку ствар. Не само што су били заинтересовани, него су одбори за помоћ из Београда, са Цетиња, затим Дубровника, Херцег Новог, Сплита, Задра, Загреба, али и из Прага, Болоње и Париза, свесрдно слали помоћ у новцу, храни и муницији. Мало времена је било потребно да се поред материјалне помоћи устанку почне слати и помоћ у људству. Улога војводе Љубибратића је круцијална у овом сегменту и по њој је остао и највише упамћен.

⁶⁴ Исто, 366–367.

⁶⁵ Šarl Irijiart, *Bosna i Hercegovina – Putopis iz vremena...*, 144.

⁶⁶ Др Саво Љубибратић – Тодор Крушевац, „Прилози за проучавање херцеговачких устаника...“, 326; Др Саво Љубибратић – Тодор Крушевац, „Прилози за проучавање херцеговачких устаника 1857–1878. године“, у: *GID Bosne i Hercegovine, godina XI*, (Sarajevo: Друштво истраживача Босне и Херцеговине, 1961), 150–158; Душан Берић, *Српско њишане...*, 276; Милорад Екмечић, „Љубибратић, Михаило Мићо...“, 700–701; Радован Субић, *Сјетани њишане о „вођи“ Херцеговачкој устаника...*, 121.

Долазак добровољаца је за устанике био нарочито битан. Њихове бројке су биле скромне, па је са војне тачке гледишта њихова улога занемарљива, поготово ако се зна да су они своје учешће дали углавном на подручју само Доње Херцеговине. Оно што је у њиховом доласку много битније јесте сатисфакција коју су устаници добили њиховим доласком. Из ње је директно произишао и морални подстрек за што одлучнију борбу на терену.

Добровољци из скоро свих европских земаља највише су долазили управо у редове војводе Љубибратића. Како је он највише пажње устаничкој ствари посветио у Доњој Херцеговини, ту је њихова концентрација била највећа. Војвода Вуковић је у својим мемоарима забиљежио да су остали главари једва чекали да их се отресе, па су њихова улога и значај у војном смислу били мали. Такође, ненавикнути на услове, са slabим логорима и још слабијим прехранбеним могућностима, убрзо су један по један нестајали из устанка.⁶⁷

Добровољци су долазили преко Трста и Задра до Дубровника, гдје је било главно сједиште страних учесника устанка. Међу њима је, осим људи надахнутих идејама слободе и грађанских права, било и оних који су у устанак долазили искључиво како би у њему профитирали или из неких својих личних заблуда и увјерења. Највише странаца који су дошли као добровољци било је из Италије. Њихово учешће и улога су стога и најзначајнији за сами устанак и ово поглавље. Од почетка до краја устанка, на устаничку територију је пристигло око четири стотине добровољаца са Апенинског полуострва. Главни иницијатор, који је уједно заједно са својим официрима и слао највише добровољаца, био је управо Ђузепе Гарибалди. Он је са Љубибратићем био близак пријатељ, у препискама га ословљавајући са „најдражи“.⁶⁸ Још почетком октобра Италијани су пружали подршку устанку и у парламенту су причали о потреби да се помогне народу Херцеговине. Лист *Il Тетро* био је главно гласило у коме су се могле прочитати вијести са положаја у Херцеговини и у оквиру кога се позивало на сакупљање прилога и добровољаца. Из тог разлога, овај лист, према писању *Гласа Црногорца*, „забрањен је од 1. октобра у Аустрију“.⁶⁹

У свом наредном броју, *Глас Црногорца* је донио вијест да су прве добровољачке јединице већ пристигле у Дубровник. На њиховом челу

⁶⁷ Војвода Гавро Вуковић, *Мемоари...*, 188; Никола Петровић, *Мемоари*, (Цетиње–Титоград: Обод–Побједа, 1988), 297–298.

⁶⁸ Ангелика Кос, *Михајло Љубибратић – вођа херцеговачкој устаника...*, 62.

⁶⁹ *Глас Црногорца*, бр. 45, 22. октобар 1875.

се налазио „Карло Фаела, родом из Имоле од Ромање”. У оквиру ове групе био је и официр Антон Пуњалин, који „изостаје иза дружине, јер није могао на ноге од рана добијених у пређашњем пјешачену по кршевима”.⁷⁰ Из оваквих описа се види да добровољци нису били навикнути на географске услове на којима су сиротиња и биједа Херцеговине устали против окупације. То их свакако није спутавало да током цијелог устанка пружају несебичну помоћ.

У истом броју, *Глас Црногорца* је пренио и проглас самог Гарибалдија који је он херцеговачким устаницима упутно са Капрере 6. октобра 1875. У њему је устанике позивао да одлучно наставе са својом акцијом, са поруком да „Турчин мора отићи у Брусу... с његовијем пороцима, с његовијем пљачкама, с његовијем свирепством, неће у Малој Азији, доста народа да их мучи и упропашћује”. Гарибалди је устаницима поручивао да морају устати „јуначки синови Црне Горе, Херцеговине, Босне, Србије... немојте се дипломатији повјеравати: ова стара баба (дипломатија – Л. Р.) без срца одиста ће вас преварити”.⁷¹ Овакве поруке су на устанике дјеловале изузетно позитивно, изграђујући још већи морал сазнањем да им пише један од најславнијих бораца за слободу и уједињење Италије.

Осим наведених, међу добровољцима су се нашли и истакнути официри Гарибалдијевих формација попут капетана Манескија, Вивалдија, Енрика Босија, Ђузепеа Гомбертија и других. Капетан Манески био је припадник чувене Гарибалдијеве *Хиљаде* која је јуришала на Рим, па је присуство тако битног официра било од великог значаја. Федерико Воланте се врло брзо истакао у устанку, образујући јединицу са којом је учествовао у другој бици на Муратовици у фебруару 1876. Осим наведених официра из Италије, значајно мјесто у устанку имао је и француски официр капетан Огист Барбје. Он је већ у септембру преко Венеције, Крфа и Црне Горе стигао у Херцеговину, донијевши са собом у коферима два топа! Био је добар стручњак за динамит, што је устаницима било неопходно приликом напада на јака турска утврђења.⁷²

До краја прве године устанка, према подацима из Дубровника, уписано је више од осам стотина добровољаца. Највише их је било из Италије, њих 390, затим 284 Француза, 83 Грка, 53 Енглеца, 22 Нијемца, два Американаца и један Швеђанин. Међу добровољцима је у ка-

⁷⁰ *Глас Црногорца*, бр. 46, 30. октобар 1875.

⁷¹ *Глас Црногорца*, бр. 46, 30. октобар 1875.

⁷² Vojislav J. Korać, *Trebinje...*, knjiga 2 – dio 2, 151–152.

снијем периоду био и извјестан број Руса, Пољака, Мађара, Чеха и других, али и једна дама – Жана Меркус, по поријеклу Холанђанка. Она се једно вријеме бринула за снабдијевање Љубибратићевих јединица топовима.⁷³ Све ове формације и добровољачки одреди ратовали су под главном командом војводе Мића Љубибратића, у оквиру његове „Легије странаца”.⁷⁴

Поред страних добровољаца, у устанак су махом долазили и домаћи борци са простора јужнословенских области. Тако је већ у августу 1875. Мита Паранос у Херцеговину послао преко 150 бораца из Војводине. Неколико дана касније, војвода Жарко Пивски је из Београда повео још 150 добровољаца на херцеговачко ратиште. *Засиша* је преносила и да је Милан Милићевић водио са ових простора у Херцеговину још 700 момака које је сакупио раније у Румунији. Архимандрит Нићифор Дучић, предратни агент владе Србије, такође је сакупио добровољце и слао их у Херцеговину. Добровољци који су пристизали из Србије имали су централу у Ужицу, гдје су једне прилике кад нису добили оружје сами провалили и наоружали се, а затим отишли право у Херцеговину. Поред добровољаца из Србије, велики допринос дали су и родољуби из Боке которске. Они су, заједно са предсједником херцеговачког одбора, дали немјерљив допринос устанку учествујући са више од четири стотине људи у њему. Њихова улога била је најзначајнија приликом напада на Требиње у августу 1875, када су знатно допринијели заштити одступнице војводе Љубибратића.⁷⁵

Ове формације, било странаца било домаћих људи, дале су немјерљив допринос успјеху операција на херцеговачком бојишту. Иако су пристизали скоро све вријеме трајања устанка, добровољци су се у највећем броју појављивали на његовом самом почетку. Како је устанак постепено улазио у кризу, тако су се и њихова бројност и доласци постепено смањивали. Све то, сходно доласку и помоћи, било је потпуно неважно с обзиром на њихову несебичну жртву са почетка устанка, када су устаници били препуштени својој судбини.

⁷³ Šarl Irijart, *Bosna i Hercegovina – Putopis iz vremena...*, 149–150.

⁷⁴ Василије М. Гутин, *Ошмића и дипломатска историја...*, књига 2, 435–438.

⁷⁵ Vojislav J. Korać, *Trebinje...*, knjiga 2 – dio 2, 71, 135–137.

Закључак

Војвода Мићо Љубибратић се у својој Херцеговини истакао најприје као агент владе Кнежевине Србије, а потом и као предводник устаника у бојевима против Турака. Иако није имао нарочитих успјеха у тим бојевима, остао је запамћен као врло образован човјек, са даром за тактику и добрим везама са иностранством, из чега је проистекао долазак добровољаца на просторе Доње Херцеговине.

Његов велики значај, поред покушаја ослобођења свог народа од османске власти, био је у покушају организације власти на самом терену. Као писар код војводе Луке Вукаловића, који је и сам у једном тренутку добио гаранције на самосталност Херцеговине, Љубибратић је стремио истим плановима. Жељи да се Херцеговина ослободи од Турака он је придружио и државотворну идеју за сазивање народне скупштине, која би имала задатак да мобилише војнике, формира владу и објави прави рат Османском царству. У овим плановима он је осујећен, а потом и брутално отјеран у Дубровник, након чега је Црна Гора постигла апсолутни примат у вођству устанка и допринијела хомогенизацији руковођења устанком.

Војвода Љубибратић је на тај начин заустављен у својим плановима, након чега је његово присуство на овом терену постало непожељно. У неуспјеху да се пребаци у Босну, војвода је завршио у аустројском заробљеништву, поставши тако изгнаник и интернирац у иностраној земљи. Иако је имао своју државотворну идеју, силом прилика и историјских околности није успио да је оствари у тренуцима почетка устанка. Мићо Љубибратић је на тај начин, најприје због веза са владом у Београду а затим и због жеља за самосталношћу, прогнан из своје Херцеговине, поставши жртва државних интереса књаза Николе. Уопштено гледано, иако је имао далеко најбоље намјере за Херцеговину, на терену је изгубио подршку, а устаници и руководство су му окренули леђа и постао је непожељан и сувишан и као такав отишао је са простора Херцеговине. Међутим, његова идеја за ослобођење и организацију власти је надживјела његов рад и инспирисала будуће генерације, које су, на један другачији начин, али уз још већу снагу и жељу, дочекале ослобођење своје родне земље.

Литература

Извори

Писмо Мића Љубибратића црногорском књазу Николи, копија, Архив САНУ, инв. бр. 17/51, сигнатура XVII.

Објављени извори и мемоарска литература

Вуковић, Војвода Гавро, *Мемоари*, књига 1, (Цетиње–Титоград: Обод–Побједа, 1985).

Грујић, Коста, *Дневник из Херцеговачког устаника (Од 6. августа до 16. октобра 1875. године)*, (Београд: Војни музеј ЈНА – Посебна издања, 1956).

Ljubibratić, Dr Savo – Kruševac, Todor, *Prilozi za proučavanja hercegovačkih ustanika 1857–1878. godine (Из архива војводе Љубибратића)*, година VII, (Сарајево: ГИД Босне и Херцеговине, 1955).

Ljubibratić, Dr Savo – Kruševac, Todor, *Prilozi za proučavanja hercegovačkih ustanika 1857–1878. godine*, година XI, (Сарајево: ГИД Босне и Херцеговине, 1961).

Љубибратић, Др Саво – Крушевац, Тодор, *Прилози за проучавање херцеговачких устаника (Из архиве војводе Мића Љубибратића)*, година VIII, (Сарајево: ГИД Босне и Херцеговине, 1956).

Накићеновић, Јован, Лука Вукаловић – херцеговачки велики војвода, (Требиње: ИКП „Свјетлост“ Сарајево – Штампарнија Требиње, 1970). (прво издање: Летопис 116, Нови Сад 1874).

Петровић, Никола, *Мемоари*, (Цетиње–Титоград: Обод–Побједа, 1988).

Пророковић, Ристо Т., *Невесинска буна 1874. и њен устанак у Херцеговини 1875. године*, у: Сабрана дјела, (Невесиње: Народна библиотека Невесиње, 2012). (прво издање: Задужбина И. М. Коларца – 109, Београд 1905).

Периодика

Застава

Глас Црногорца

Србски дневник

Српске новине

Монографије

Берић, Душан, *Српско италијанско и италијанско-аустријанско и Русије 1848–1878*, (Београд: Гутенбергова галаксија, 2000).

- Бернић, Устѹанак у Херцеговини 1852–1862, (Ваљеве – Београд – Нови Сад: Ваљевска штампарија – САНУ – Удружење Срба из Херцеговине у Војводини, 1994).
- Група аутора, Српски биографски речник, том 5, (Нови Сад: Матица српска, 2011).
- Гутић, Василије М., Ојштина и дипломатска историја устѹанка у Херцеговини и Босни из 1875–1878. године, књига 1–2, (Београд: Филип Вишњић, 2016).
- Ђорђевић, Димитрије, Националне револуције балканских народа 1804–1914, (Београд: Службени лист СРЈ, 1995).
- Екмечић, Милорад, Дуго крепање између клана и орања. Историја Срба у новом веку (1492–1992), (Београд: Етнobook, 2019).
- Екмечић, Милорад, Стварање Југославије 1790–1918, књига 2, (Београд: Просвета, 1989).
- Екмечић, Милорад, Устанак у Босни 1875–1878, (Сарајево: Veselin Masleša, 1960).
- Iriart, Šarl, Bosna i Hercegovina – Putopis iz vremena ustanka 1875–1876. Sa petnaest Vjerzovih crteža prema autorovim skicama i posebnom kartom, (Sarajevo: IRO „Veselin Masleša“, 1981).
- Korać, Vojislav J., Trebinje – istorijski pregled. Period od dolaska Turaka do 1878 god., knjiga 2 – dio 1, knjiga 2 – dio 2, (Trebinje: IK Svjetlost Sarajevo – Štamparija Trebinje, 1971).
- Ђоровић, Владимир, Лука Вукаловић и херцеговачки устѹанци 1852–1862. године, (Београд: Удружење Требињаца „Јован Дучић“, 2018).
- Šljivo, Galib, Historija Bosne i Hercegovine 1788–1878. Bosna i Hercegovina 1869–1878, knj. 7, (Tešanj: Planjax komerc, 2016).
- Stavrtjanos, Leften, Balkan posle 1453. godine, (Beograd: Equilibrium, 2005).

Научни радови и чланци

- Алексић-Пејковић, Љиљана, „Црна Гора и Србија као центри национално-ослободилачке борбе јужнословенских народа до 1878. године“, Историјски часопис XXIX–XXX 1982–1983, (Београд: Просвета, 1983), 299–313.
- Екмечић, Милорад, „Босна и Херцеговина 1802–1878“, у: Дијалоги прошлости и садашњости, (Београд: Службени лист СРЈ, 2002), 155–171.
- Екмечић, Милорад, „Велика источна криза 1875–1878“, у: Огледи из историје, (Београд: Службени лист СРЈ, 2002), 149–163.
- Екмечић, Милорад, „Историјски значај устанка у Босни и Херцеговини 1875–1878“, у: Радови из историје БиХ XIX века, (Београд: БИГЗ, 1997), 203–256.
- Екмечић, Милорад, „Кратки ход по мукама кроз историју Босне“, у: Дијалоги прошлости и садашњости, (Београд: Службени лист СРЈ, 2002), 137–154.
- Екмечић, Милорад, „Национална политика Србије према Босни и Херцеговини и аграрно питање (1844–1875)“, у: Радови из историје БиХ XIX века, (Београд: БИГЗ, 1997), 25–46.

- Jagodić, Miloš, „Serbian secret organisation in Eastern Bosnia (1849–1855)“, *Istraživanja*, 27, (Novi Sad: Filozofski fakultet, 2016), 190–199.
- Jovanović, Radoman, „Sukob uticaja Crne Gore i Srbije u hercegovačkom ustanku 1875–1878“, у: *Zbornik radova sa međunarodnog skupa istoričara na temu: 100-godišnjica ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i Istočnoj krizi 1875–1878. godine*, том 2, (Sarajevo: Nauka i društvo, 1977), 95–106.
- Кос, Ангелика, „Михајло Љубибратић – вођа херцеговачког устанка“, у: *Невесинска јушка. Зборник радова са научној скупи о устѹанку у Херцеговини 1875–1878*, (Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006), 55–79.
- Luković, Petko, „Borbe za Trebinje u avgustu 1875. godine – prilog proučavanju Hercegovačkog ustanka (1875–1878)“, *Vesnik Vojnog muzeja* 2, (Beograd: Vojni muzej, 1955), 129–155.
- Љушић, Радош, „О Ђоровићевој књизи и идејама о великој Србији“, у: *Србија 19. века*, књига 2, (Београд: Војна књига, 1998), 263–289.
- Поповић, Васиљ, „Покрет од 1875. до 1878“, у: *Перо Слијепчевић и сарадници, Најор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење*, (Нови Сад: Прометеј – РТВ, 2017), 40–65.
- Поповић, Васиљ, „Средина и прилике из којих се развила Невесинска буна“, у: *Славно доба Херцеговине. Стомен књижа о Херцеговачком устѹанку 1875–1878*, (Београд: Свет књиге, 2005), 25–40.
- Скоко, Саво, „Напад херцеговачких устаника и црногорских јајоша на Невесине 29. августа 1875“, у: *Невесинска јушка. Зборник радова са научној скупи о устѹанку у Херцеговини 1875–1878*, (Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006), 33–55.
- Субић, Радован, „Страни путописци о 'вођи' Херцеговачког устанка Мићи Љубибратићу“, у: *Зборник радова – Устѹанак Срба у Херцеговини и Босни 1875–1878. године*, (Бањалука: Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци, 2016), 113–125.
- Hauptman, Dr Ferdo, „Internacija hercegovačkog ustaničkog vojvode Miće Ljubibratića u Gazu (Gracu) god. 1876/77“, у: *Prilozi 14–15*, (Sarajevo: Istorijski institut, 1978), 363–371.

DUKE MIĆO LJUBIBRATIĆ IN THE HERZEGOVINIAN UPRISING 1875 – THE STATE-BUILDING IDEA OF A MAN FROM TREBINJE

Summary: *The role of Mićo Ljubibratić, duke and agent of the government of the Principality of Serbia in the uprising in Herzegovina 1875-1878, was twofold. Quite clumsy in military affairs, this famous and important man from Trebinje and Herzegovina had a plan and intention to establish a legislative body of insurgent Herzegovina - the National Assembly of the Insurgents, with a desire to establish ties and cooperation with surrounding principalities and states. According to Ljubibratić's plan, the Assembly would appoint members of an interim government in Herzegovina, with the desire to reduce Montenegro's pressure and influence on the uprising. This idea, from which the legislative and executive body of power in Herzegovina was supposed to develop, was thwarted at the beginning by Prince Nikola, who sent duke Peko Pavlović to forcibly stop the preparations for convening the Assembly. This action was another confirmation of the differentiation of influences on the insurgent provinces of Bosnia and Herzegovina, which have been under the influence of both Serbia and Montenegro since the beginning of the uprising. The idea and wish of Herzegovinian Mićo Ljubibratić, an agent of the government of the Principality of Serbia, although state-building and avant-garde for the insurrectionary circumstances, was still unattainable in the period and conditions that prevailed at the beginning of the uprising. Despite that, the awareness of the people and insurgent leaders about the historical statehood did not disappear and remained the flywheel of later liberation and unification.*

Key words: *duke Mićo Ljubibratić, Uprising, Herzegovina, uprisings, government, The Ottoman Empire.*